

تأملاتی پیرامون نشر الکترونیکی ، مسائل و مشکلات آن در ایران

سید مهدی تقوی^۱

چکیده

نشر الکترونیک دارای سه رکن اصلی و اساسی است که عبارتند از: ابزار و وسایل، ناشر و خواننده. کشور ایران، کشوری گسترده با فرهنگ غنی پارسی است. منابع و متون فراوانی از ایران باستان تاکنون بصورت چاپی منتشر شده است که بسیاری از آنها جزو آثار مهم ادبی جهان به شمار می روند و میراث فرهنگی کشور محسوب می گردند و خوانندگان فراوانی در سراسر جهان دارند. انتشار این منابع و یا سایر منابع اطلاعاتی تولید شده در کشور به صورت الکترونیکی، نیازمند ابزارهای سخت افزاری، نرم افزاری و وجود امکانات مالی مناسب است. در هر سه زمینه، ناشران منابع الکترونیکی با مشکلاتی روبرو هستند.

منابع تولید شده به منظور استفاده در بازارهای داخلی نیاز به تغییر نگرش جامعه استفاده کننده در مراجعه به منابع و به عبارتی افزایش سواد اطلاعاتی و سواد رایانه ای خوانندگان دارد که در شرایط فعلی، کشور ما دچار معضلاتی است.

در این مقاله سعی شده است موانع و مشکلات فنی، فرهنگی و مدیریتی را که در کشور با آن روبرو هستیم بیان نموده و پیشنهادهای لازم را جهت بهسازی و برنامه ریزی مناسب ارائه نماید. کلید واژه ها: نشر الکترونیکی - سواد اطلاعاتی - سواد رایانه ای - مدیریت اطلاعات.

نشر الکترونیک دارای سه رکن اصلی و اساسی است که عبارتند از: ابزار و وسایل نشر الکترونیک، ناشر منابع الکترونیکی و خواننده منابع الکترونیکی. در ایران در هر سه زمینه فوق مسائل و مشکلاتی وجود دارد که در این مقاله به آن پرداخته می شود.

^۱ - رئیس مرکز اطلاع رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی و عضو هیات علمی جهاد سازندگی.

ابزار ، تجهیزات ، وسائل و امکانات تولید نشر الکترونیک

کشور ایران ، کشوری گسترده با فرهنگ غنی پارسی است . منابع و متون فراوانی از ایران باستان تاکنون به صور مختلف اعم از خطی ، چاپ سنگی و چاپ امروزی به زبان فارسی منتشر و موجود است که بسیاری از آنها جزو آثار مهم ادبی جهان به شمار می رود و میراث فرهنگی کشور است . این آثار خوانندگان فراوانی در سراسر جهان دارند . انتشار این منابع یا سایر منابع اطلاعاتی به صورت الکترونیکی به لوازم و ابزارهایی وابسته است که به دو بخش عمده سخت افزارها و نرم افزارها قابل تقسیم است .

سخت افزارهای مورد نیاز ، معمولاً رایانه ها و انواع و اقسام پوشگرها^۲ هستند که کشور در بکارگیری بهینه آنها با دشواری مواجه است . گرچه مدیریت کشور سخت افزار مدار است و هر مدیری تقریباً مجموعه سخت افزاری موجود در سازمان خود را با آخرین دست آوردهای فن آوری نو ، بهنگام می کند ، در بهره گیری صحیح از این امکانات و احتساب هزینه _ سودمندی آنها از توانایی لازم برخوردار نیست .

از نظر نرم افزارها نیز کشور از وضعیت مطلوب برخوردار نیست . برای اینکه مجموعه های اطلاعاتی در رایانه قابل ذخیره باشند ، لازم است که اطلاعات را به طریقی در رایانه وارد کرد . ورود اطلاعات به رایانه به دو صورت امکان پذیر است : صفحه کلید و پوشگر . استفاده از نوع اول به دلیل کثرت منابع اطلاعاتی منتشر شده در کشور ، که هم اکنون به شکل چاپی در دسترس است ، بسیار وقت گیر و هزینه بر است ، به طوری که بهره گیری از این روش را تقریباً غیرممکن می سازد . از طرف دیگر ، بسیاری از منابع اطلاعاتی موجود در کشور که جزو میراث فرهنگی ما محسوب می شوند و خوانندگان بین المللی هم دارند ، به ویژه آثار علمی و ادبی گذشته ایران و نیز بسیاری از آثار دست نوشته و چاپ سنگی ، در صورت تبدیل به اطلاعات ماشینی ، ارزش و اعتبار سندیت آنها خدشه دار می شود . لذا بهره گیری از این روش فعلاً غیر عملی بنظر می رسد . بنابراین

^۲ Scanners

ناگزیریم از روش دوم (پویشگر) استفاده و موانع و مشکلات آن را بررسی کنیم. در این روش ابتدا با استفاده از پویشگر سند مورد نظر عکسبرداری شده و پرونده ای تصویری از هر صفحه در رایانه ایجاد می شود. در استفاده از این روش دو رویکرد می تواند وجود داشته باشد:

۱. صرفاً تصاویر صفحات پویش شده را در حافظه کامپیوتر نگهداری کنیم. در این صورت به حجم بسیار زیادی از حافظه نیاز داریم و امکان جستجو در متن (در واقع در تصویر عکسبرداری شده) نیز وجود ندارد. از نظر ایجاد پایگاه اطلاعاتی و ارائه خدمات اطلاعاتی به کاربران نیز کاری بیهوده است. اگر بخواهیم اطلاعات پویش شده را شناسایی و به کمک نرم افزار جستجو کنیم، به خاطر مشکلات و مسائل خاص رسم الخط فارسی، امکان آن تاکنون به وجود نیامده است. گرچه برخی از شرکتهای نرم افزاری به تولید نرم افزار شناسایی حروف فارسی اقدام نموده اند که با برخی از رسم الخط ها جواب تقریباً مناسب گرفته شده است، با اکثر رسم الخط ها سازگاری ندارد و بهمین دلیل این نوع نرم افزار نقطه اتکای مناسبی برای نشر الکترونیک منابع فارسی نمی باشد.

۲. تولید نرم افزار شناسایی نویسه ها^۴ و حروف فارسی پیش نیازی دارد که همان تدوین استاندارد فارسی سازی می باشد. تاکنون طرحهای مختلف ملی و غیره در این زمینه صورت پذیرفته است، ولی هنوز تا آن مقدار نگارنده مطلع است، هیچگونه استاندارد فارسی سازی مشخصی که مورد تأیید شورای عالی انفورماتیک و یا هر مقام ذی صلاح تصویب کننده دیگری باشد وجود ندارد. فقدان این استاندارد که نقش بسیار تعیین کننده و کلیدی در فارسی سازیها دارد به قدری است که هم اکنون در تولید پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی منابع فارسی کمبود آن به شدت احساس می شود. پایگاههای متفاوتی تاکنون طراحی و تولید شده اند که هر کدام از فارسی سازی مخصوصی استفاده کرده اند و غالب آنها قابلیت تبدیل به یکدیگر را ندارند. نمایش حروف، تنوع خط، امکانات جانبی و کاربری

³. Characters

تنوع خط در هر یک از این فارسی سازها مختلف است. در نهایت فقدان استاندارد خاص، استفاده کننده‌های را دچار معضل و مشکل جدی کرده است.

البته نکته جانبی دیگری نیز در همین زمینه وجود دارد و آن فقدان استاندارد فارسی برای صفحه کلید رایانه در کشور است. این کمبود باعث شده است که اپراتور و کسانیکه وظیفه ورود اطلاعات به رایانه را دارند دچار سردرگمی شوند. جانمایی حروف بر روی صفحه کلید از سیستمی به سیستم دیگر متفاوت است و سرعت عمل در ورود اطلاعات و صحت آن را خدشه پذیر کرده است. تا آنجائیکه مطلع هستیم شرکت مایکروسافت برای تولید نرم افزار ویندوز ۲۰۰۰ از شرکتهای بزرگ ایرانی برای دریافت استاندارد صفحه کلید فارسی استعمال کرده که تاکنون پاسخی دریافت نداشته است. لذا خود رأساً به تدوین استاندارد فارسی صفحه کلید اقدام نموده و در ویندوز ۲۰۰۰ لحاظ کرده است. در این صورت بخاطر گستردگی استفاده و بهره گیری از سیستم عامل فوق ناگزیریم که خواسته یا ناخواسته از آن استاندارد تبعیت کنیم و این موارد خود از رغبت به نشر الکترونیکی می کاهد.

ناشران منابع الکترونیکی

ناشران منابع اطلاعاتی در کشور به سه گروه عمده تقسیم می شوند:

۱) ناشران دولتی، ۲) ناشران خصوصی که معمولاً از بنیه و توان مالی مناسبی برخوردارند، ۳) ناشران کوچک و خرده پایی که بضاعت مالی چندانی ندارند و به تازگی وارد جرگه نشر شده اند. تقریباً تمامی توان ناشران به نشر چاپی معطوف است و کمتر به نشر الکترونیکی توجه داشته اند. البته در چند سال اخیر تعدادی کتاب الکترونیکی وارد بازار نشر شده است که در مقایسه با آمار تعداد عناوین کتب چاپی منتشره در هر سال به عدد صفر نزدیکتر است. علت این امر را در سه مسأله می توان جستجو کرد:

۱) نشر الکترونیکی بخاطر عدم فراگیری آن هنوز اقتصادی نشده و تولید آن مقرون به صرفه نیست. بازاریابان منابع اطلاعاتی در کشور نیز هنوز آمادگی بازاریابی این محصول و گسترش آن را در کل جامعه پیدا نکرده اند.

۲) به تخصص هایی نیاز است که هنوز در کشور به وفور یافت نمی شود و اگر هم پیدا شود نرخ آن گران دارد و تثبیت و نگهداری آنها نیز برای ناشران کاری بس دشوار است. منظور متخصصان حرفه رایانه است. به عبارت دیگر، مدیریت نشر، از ناشرانی که در طول سالیان دراز به پیچ و خم های کار نشر آشنا شده اند ساقط و با حداقل مدیریت فن آوری اطلاعات در جریان نشر شریک می شود. این دوگانگی در نظام مدیریت نشر را ناشر به سختی می پذیرد و یا دست کم ناشران خصوصی گروه دوم و سوم کمتر زیر بار این کار می روند. ناشران دولتی به دلیل نگرش کل نظام دولتی و نیز سرمایه گذاری های بخش دولتی و غیرانتفاعی بودن این سازمانها و دست اندرکار شدن آنها با فن آوری های نوین، از بخش نشر الکترونیکی استقبال بیشتری می نمایند. ناشران گروه سوم دارای توان مالی لازم نیستند و قطعاً توان تجهیز خود به ابزار، لوازم و نرم افزارهای مورد نیاز و پرداخت هزینه های جاری افراد متخصص کامپیوتری را ندارند.

۳) فقدان نظامی یکپارچه در تولید اطلاعات به صورت الکترونیکی توسط ناشر، تولید انبوه منابع اطلاعاتی به صورت الکترونیکی پس از تهیه نمونه کار و قرارداد آن در دیسک سخت رایانه ها به بهره گیری از توان سایر شرکتهای تولید انبوه منابع الکترونیکی نیازمند است که خود معضل دیگری برای ناشران در زمینه ایجاد هماهنگی های لازم با ارگانها، سازمانها و شرکتهای ذی ربط است. لذا با توجه به این مسائل و مشکلات، ناشران به تولید منابع اطلاعاتی به صورت الکترونیکی رغبت کمتری نشان می دهند.

خوانندگان منابع الکترونیکی

نکته حائز اهمیت دیگر آمادگی خوانندگان منابع اطلاعاتی الکترونیکی است. قبل از اینکه بسوی نشر الکترونیکی برویم ابتدا باید سواد اطلاعاتی و سواد رایانه ای جامعه را گسترش

و توسعه داد و نیاز به استفاده از نشر الکترونیکی را بوجود آورد و سپس نسبت به نشر الکترونیکی اقدام کرد. این دو مفهوم در پانویس تشریح شده است.^۴

وضعیت اقتصادی اکثر خانواده های کشور به گونه ای نیست که بتوانند لوازم و تجهیزات لازم بازیابی اطلاعات از منابع الکترونیکی را تهیه و در منزل بکارگیرند. از سوی دیگر کتابخانه های عمومی کشور، که به اعتباری دانشگاه عمومی جامعه هستند نیز از امکانات بسیار محدود و حداقلی بهره می برند. تحقیقی که درخصوص بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران انجام شده است نیز نشان دهنده این مدعاست که در این کتابخانه ها برای ارائه چنین خدماتی به عموم

۴. سواد اطلاعاتی (Information Literacy) چیست؟

سواد اطلاعاتی ترکیبی از دو کلمه مشهور "اطلاعات" و "سواد" است. الف) اطلاعات که اغلب مردم معنایی مترادف اخبار، یا داده های قابل تغییر و تفسیر از آن در ذهن دارند. ب) سواد که عموماً به توانایی خواندن و در موارد خاص توانایی فهمیدن یا تفسیری دقیق از یک موضوع گفته می شود. در مفهوم ترکیبی این دو کلمه، معنای جدیدی متجلی می شود. در این عصر با گسترش علم اطلاع رسانی و تکنولوژی اطلاعات تشخیص سواد بطور روزافزونی دشوارتر شده است. در عصر اطلاعات، توانایی دستیابی، بازیابی و ارزیابی اطلاعات باید به عنوان عامل برجسته تعریف سواد بشمار آید. از این رو سواد اطلاعاتی را نه فقط توانایی و استعداد شناسایی اطلاعات بلکه توانایی ارزیابی اطلاعات و استفاده کارآمد از آن تعریف می کنند. در واقع سواد اطلاعاتی مفهومی جامع است که شامل آگاهی از محل و چگونگی کسب اطلاعات و کیفیت تغییر در آن و استفاده و تبادل اطلاعات می شود. سواد اطلاعاتی شامل مجموعه ای از تواناییهای زیر است:

- توان اطلاع از اینکه چه اطلاعاتی کمک کننده و راهگشاست.
- توان آگاهی از اینکه اطلاعات را از کجا می توان به دست آورد.
- توان بازیابی اطلاعات.
- توان تغییر، ارزیابی و سازماندهی اطلاعات.
- توان استفاده و تبادل اطلاعات.

سواد اطلاعاتی به معنای توان خواندن و چگونگی استفاده از محل اطلاعات نمی باشد و نمی توان به عنوان مترادفی برای آموزش استفاده از کتابخانه یا سواد کامپیوتری در نظر گرفت. غالباً این عبارتها و مفاهیم در هنگام استفاده با یکدیگر اشتباه می شوند. سواد اطلاعات به معنای اعتدالی سطح آگاهی افراد و نهادها در رویارویی آنان با پدیده انفجار اطلاعات است که از طریق آگاهی از چگونگی به کارگیری نظامهای ماشینی برای شناسایی، کنترل، دستیابی به اطلاعات و اسناد و متون به منظور مشکل گشایی و تصمیم گیری استفاده می شود.

سواد رایانه ای و مشکلات آن (Information Literacy) چیست؟

توانایی رایانه در حل مشکلات، با توجه به اهداف این نوع آگاهی برانگیزی را سواد رایانه ای می خوانند. سواد رایانه ای با افزایش آگاهی ما نسبت به آنچه که این ماشین می تواند انجام دهد یا قادر به انجام آن نیست مربوط می شود. سواد رایانه ای دارای دو مؤلفه مهم سخت افزار و نرم افزار می باشد. به عبارت دیگر منظور از سواد رایانه ای داشتن اطلاعات و آگاهی کلی از تأثیرات فن آوری به ویژه رایانه، ماهیت اطلاعات، دستیابی به آن و فواید و قابلیت های رایانه برای کلیه فراگیران می باشد.

مردم و یا حداقل برای اعضای واقعی کتابخانه های مذکور وضعیت مطلوبی وجود ندارد.^۵ لذا، بهره گیری و استفاده از این منابع نه در منازل و نه در کتابخانه های عمومی برای عامه مردم امکان پذیر نیست. بنابراین مشکل اول عدم فراگیری استفاده از این منابع برای خواننده است که در نتیجه مشکل اقتصاد نشر را نیز به همراه دارد. لذا این عوامل بر یکدیگر تأثیر متقابل داشته، از رغبت ناشران به تولید منابع الکترونیکی می کاهد.

مسأله دیگر عدم فراگیر بودن بهره گیری از نشر الکترونیکی در هر زمان و مکان است. با توجه به شرایط و امکانات موجود در کشور، حتی اگر این مساله حل شدنی باشد در آینده نزدیک این امکان وجود ندارد. به عبارت دیگر، حضور منابع الکترونیکی برای خواننده حد و حصر به وجود آورده است. به جای آنکه خواننده مدیر و برنامه ریز مطالعات خود باشد، شرایط و امکانات است که برنامه ریز مطالعه خواننده می شود و این خود نقض غرض است.

نکته آخر اینکه علی رغم گسترش منابع اطلاعاتی به صورت الکترونیکی در جهان، باز شاهد گسترش تولید منابع اطلاعاتی به صورت چاپی و نیز افتتاح کتابخانه های ملی بسیار عظیمی در کشورهای پیشرفته جهان هستیم. تورق کتابها، احساس بوی کاغذ، سهولت استفاده و ارتباط با منابع چاپی و نظایر آن حالاتی روحی و روانی برای خواننده ایجاد می کند که به هیچ روی پرداختن به این احساس و رفع این نیاز را منابع الکترونیکی نمی توانند برآورده سازند.

در مجموع رفتن به سوی نشر الکترونیکی بدون در نظر گرفتن موانع و تفکر اصولی و اساسی برای رفع آنها، داشتن برنامه ای مدون و بودجه مناسب مصداق مثل معروف تقلید راه رفتن کبک توسط کلاغ است به عبارت دیگر حرکت شتاب گونه به سوی نشر الکترونیکی بدون محاسبه و برنامه، برخورد تشخیص مآبانه با نشر است. البته نه اینکه با توجه به این مشکلات به فکر نشر الکترونیک نباشیم، بلکه باید استوارتر و محکمتر در جهت رفع موانع

^۵ سید مهدی تقوی و حمید محسنی. بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران.

تهران، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران، ۱۳۷۷.

موجود قدم برداریم تا هر چه زودتر بتوانیم همگام با قافله ای که در دنیا مدتهاست این راه را شتابان می پیماید گام برداریم . رفتن به سوی نشر الکترونیکی با نگرش اقتصاد اطلاعات در بازارهای اطلاعاتی بین المللی نیز مفید است و سیاستهای حمایتی دولت از ناشرانی که با این انگیزه به کار و فعالیت اقدام می نمایند امری لازم و ضروری است .

پیامبر اکرم (ص) :

چهار چیز است که بایسته همه دانشوران و خردمندان اُمت من است :

شنیدن ، نگهداشت آن ، آموزش و نشر آن و عمل بدان

بطار- ج ۱ - ص ۱۸